

**САША
САВИЋ**

**ЧЕТВРТА
ВИОЛИНА**

Copyright © 2022, Саша Савић
Copyright © овог издања 2023, ЛАГУНА

ЧЕТВРТА ВИОЛИНА

У петнаест до четири опростио сам се с посљедњом групом клијената. Џејн се одмах створила поред мог стола и гурнула ми у руке неколико докумената који су чекали на потпис.

– Молим те, потпиши ово прије него што одеш – рекла је додајући ми оловку.

– Шта је ово?

– Фактура за божићну забаву, сертификат за сигурност података... Све ово си одобрио јуче.

– Океј. То је то. Сад морам да идем – рекох враћајући јој оловку.

Навукао сам капут и убрзаним кораком кренуо ка рецепцији.

Она ме је пратила у стопу сипајући рафале обавеза из сутрашњег распореда.

– Сутра понеси кошуљу, кравату и црну мајицу. Adweek Agency of the Year интервју је у десет. Послије тога имаш фото-сешн с њиховим фотографом и својим тимом. Немој заборавити пасош, из агентуре за визе су ме звали већ три пута. Ако то не урадиш сутра, путовање у Индију се неће десити – причала је сто миља на сат.

– Океј, све сам разумио, не брине – рекох позивајући лифт.

– Ма да, сигурна сам да си већ заборавио шта сам ти рекла. Послаћу ти мејл са свим овим стварима и назвати те ујутро прије него што сједнеш у ауто. Кола те чекају испред хотела *Хилџон*. Видимо се сутра!

Било је око четири када сам ускочио у лифт и десет секунди послје нашао се у приземљу. Пространи фоаје Светског трговинског центра био је пун људи који су се мотали око великог дрвета окићеног божићним украсима. Журним кораком изашао сам на плочник и кренуо ка Улици Гринич, гдје ме је чекао возач. Њујоршко небо у децембру, у данима када вјетар с океана растјера облаке, расипа се раскошним плаветнилом. На Менхетну, гдје блистави небодери стијешњени у бесконачне алеје бетона и стакла сежу у небо, оно се не да укротити. Лијеп дан. Људи на улици, сретни, носили су кесе и торбе с божићним поклонима.

И сам узбуђен, журио сам ка ауту, али моје узбуђење имало је други разлог. Прије неколико дана Норина професорица виолине позвала нас је на разговор послје вечерњег часа у музичкој школи. Нора, наша тринаестогодишња кћерка, свирала је виолину од своје шесте године и током протеклих осамнаест мјесеци почела је редовно да наступа на концертима младих виолиниста у Њујорку. Викенде смо проводили сједећи у дворанама гдје су талентовани студенти наступали свирајући бравурозне комаде, док бисмо Сабрина и ја брисали сузе радоснице послје Нориних наступа.

Музика је одувijek имала важну улогу у нашој породици. У музичку школу кренуо сам с непуних шест, а Сабрину сам упознао кад ми је било тринаест, на јавном часу музичке школе у Сарајеву. Лори, наша старија кћерка, свирала је клавир, такмичила се и наступала већ неколико пута у Карнеги холу.

– Наш школски оркестар позван је на турнеју по Европи у мају следеће године. Ако се слажете, Нора би требала да путује с нама и наступа у Аустрији, Њемачкој и Мађарској. Ја бих хтјела да је спремим и за соло тачку, за концерт у Салцбургу. Било би лијепо да Нора свира Моцартов концерт у Салцбуршкој катедрали, у којој је композитор, као што знате, крштен – рекла нам је Елен, Норина професорица, с нескривеним узбуђењем.

Ускликнули смо од среће у исти час и пристали на њен приједлог.

– Wow, Salzburger Dome! Наравно, то је дивна идеја! – поносно је изговорила Сабрина.

– Одлично! Оно што сам вам хтјела предложити је да размислите о куповини новог инструмента. Нора расте и већ је спремна за бољу виолину. Осим тога, треба јој инструмент који пружа веће могућности за даљи умјетнички развој, инструмент који ће је инспирисати да развија талент и музички сензибилитет. На вама је колико хоћете и можете инвестирати у њену будућност. Осим тога, куповина инструмента је увијек добра инвестиција.

Објеручке сам прихватио њен приједлог, сретан да потрошим и више него што је логично потрошити на тинејџерку која, као и сва њена генерација, дане проводи зурећи у *Тик-Ток* или *Инстаграм*. Дјеца су увијек била жртве родитељских снова, трачак наде ка досегнућу онога што нама није пошло за руком. Осим тога, музички инструменти су у бити умјетничка дјела. Они дају животу дубљи смисао, друкчији и љепши од наших свакодневних преокупација да платимо воду и струју. Другим ријечима, радовао сам се прилици да бар на тренутак заборавим дневни ковитлац њујоршког бизниса и осјетим топлину која ће својим звуком једног дана испуњавати концертне сале широм свијета.

Изашао сам из аута у Шездесет седмој улици, гдје су ме испред зграде направљене од смеђих камених блокова

већ чекале Нора и Изабела, деветнаестогодишња Њемица која је живјела с нама и бринула се о дјечи. Нора је била на смартфону, усред ћакулања с другарицама, готово да ме није ни примијетила. Загрлио сам је, пољубио у косу и поздравио се с Изабелом.

– Ја ћу да одем у неколико продавница овдје у околини. Назовите ме кад будете готови па ћу доћи по вас – рекла је Изабела. Изабела је била већ осма au pair која је живјела с нама и бринула се о дјечи задњих петнаестак година. Не превише присна, али зато поуздана и, што је јако важно, сигурна за воланом. Била је савршена дадиља. Изражавала се кратким и јасним реченицама и лијепо се уклапала у наш породични живот у којем нико није изражавао добродошлицу додатним компликацијама или имао времена за губљење. Тако је она звучала и сада: недостатак интереса за посјету полумрачној, прашњавој продавници жичаних инструмената на трећем спрату зграде поред Централ парка јасно је, готово комично, одзвањао у њеном гласу.

Попели смо се на трећи спрат и зазвонили на врата на којима је писало: Suite 3 – Ari Kaufman Stringed Instruments Ltd. Врата нам је отворио старији, просиједи господин гргураве косе и позвао нас, уз добродошлицу с благим осмијехом, да уђемо у његов атеље. Господин Кофман имао је на себи чист бијели мантил до кољена и тамнозелене панталоне од крупног сомота. С танким округлим наочарама које су сједиле ниско на носу, изгледао је као какав породични доктор који нам је већ годинама завиривао у грло и слушао плућа. Унутра је тихо свирала музика и осјећао се мирис дрвета, лепеила и колофониијума. Он је застао, спустио главу и загледао се у Нору радозналим погледом, држећи руке на куковима.

– Ви сте Нора? Елен ми је рекла дивне ствари о вама, млада дамо – рекао је, спуштајући благо руку на Норино раме.

– Ни – одговорила је Нора стидљиво.

– Част ми је имати овако младу и талентовану виолинистицу, будућу звијезду концертних дворана, у мојој радњи – рекао је пријатним гласом и благо јој се поклонио док је руменило облило Норине образе.

Ах, како је широк осмијех на лицу поноснога оца! Ма колико је све ово могла бити добро увједбана театарска представа коју би он играо свакодневно с дјецом и родитељима спремним да одријеше кесу, ја сам се топио, препун поноса, слушајући ове ријечи. А како и не бих? Неко је у мојој цурици видио наду за будућност музичке умјетности, чувара љепоте која нам је завјештана у нотама великана. Сва шизофренична ужурбаност Њујорка, моја сулуда трка с временом и обавезама нестала је у трен ока у смирујућој равнотежи радионице за поправак и продају виолина, на трећем спрату у Шездесет седмој.

Позвао нас је да кренемо за њим. Ходник, чији су зидови били прекривени потписаним фотографијама виолиниста из овог и прошлог стољећа, водио је ка већој просторији с инструментима. Шкрипа паркета под нашим стопалима мијешала се с тихим звуцима Вивалдијеве *Зиме* који су долазили из звучника на плафону.

Ушли смо у велику просторију у дну ходника. На средини је био лијеп дрвени сто, чија је површина била украшена интарзијама, а поред њега смеђа кожна фотеља. Витрине са стакленим вратима, а у њима десетине виолина и виола, које као шунке у талијанским деликатесним радњама висе једна до друге, покривале су зидове цијелим обимом просторије. У ћошку собе налазио се тешки метални сеф чија су врата била закључана великом бравом у облику кормила.

– Wow! Све је ово тако дивно – уздахнуо сам.

– Хвала. Драго ми је да вам се допада моја радња. Ја сам већ трећа генерација која живи од прављења и продаје инструмената. Моја породица је дошла овдје половином

тридесетих и донијела овај занат из Њемачке – одговорио је господин Кофман.

Приближио сам се једној од витрина и с узбуђењем почео гледати инструменте. Виолине су висиле уоколо у неколико редова, прецизно груписане сходно њиховој вриједности и квалитети. У првом ормару су се налазиле старе европске виолине чије је дрво носило тамнију патину давних времена. У другом, новији инструменти направљени током протеклих неколико десетљећа. Па онда инструменти из Азије и Америке. Свака виолина је изгледала друкчије од оне поред ње.

Ови инструменти разликовали су се од оних фабричких, који су били прављени у великим серијама на Далеком истоку и били продавани у музичким робним кућама на Менхетну. Свака виолина је својим изгледом причала друкчију причу. Гледајући их, имао сам осјећај да понирем у историју музике и прелијећем, као птица, границе земаља у којима су направљене. Од китњасте лепршавости европског барока и ренесансе, чији су инструменти били украшени цвјетним орнаментима, преко источноевропских, који су скривали у себи тугу касног романтизма, па све до једноставне практичности америчких и азијских виолина које су, блиставе и гласне, незадрживо улазиле на свјетске позорнице протеклих година.

– Причао сам данас с Елен. Она ми је све објаснила. Нора треба већи инструмент јер полако прераста своју данашњу виолину. Оно што је важније, сходно њеном таленту, њој треба виолина која ће јој дати инспирацију и могућност да развија своју технику и изражајност током школовања. Овисно о вашем буџету, ја сам вам направио селекцију инструмената који се уклапају у постављене оквире – објаснио је Кофман.

– Да, то је то. Елен, као што и сами знате, не губи вријеме на неважне ствари. Када нам је предложила куповину

виолине, њен приједлог је заправо био наредба. Према томе, хајде да видимо шта нам нудите – рекох уз осмијех.

– Стара добра Елен. Радим с њом већ годинама и она се никада не мијења – смијао се Кофман. – Ви сте такође музичар?

– Не, нажалост, не.

– Волстрит?

– Не, ја водим рекламну агентуру.

– Ваш енглески је с акцентом. Не могу да одредим одакле сте?

– Ја сам рођен у Босни, бившој Југославији. Овдје сам дошао крајем деведесетих.

– Из Босне?

– Не директно, али може се тако рећи...

– Никада нисам имао прилику да радим с клијентима из Босне, мада је она важна за историју музичких инструмената.

– Виолине се праве у Босни? Мој деда и моја нана живе у Босни – додала је Нора раздрагано.

– Да и не... Виолине се праве другдје, али оне најбоље су одувијек биле прављене од босанског дрвета. Стари мајстори из Кремоне су правили своје инструменте од дрвета које је расло тамо гдје су се родили твоји деда и бака – рекао је Кофман брижним гласом учитеља из основне школе.

– Wow! Стварно? – одговорила је Нора, пуна дјечијег узбуђења.

– Да, моја драга. Сљедећи пут кад будеш код њих у Босни, испричај им то па да и они знају!

Он је затим из ормара узео једну виолину и окренуо је у рукама показујући нам доњу страну инструмента. Ова је била направљена из једног комада дрвета боје глине, с тамнијом, ребрастом бордуром, која се протезала с једне на другу страну звучне кутије.

– Ово овдје је босански јавор – рекао је показујући нам доњу страну виолине.

Нора је узела виолину у руке и радознано проучавала инструмент држећи га пажљиво у рукама. Напосљетку је ставила виолину испод браде и пицикатором произвела неколико разиграних тонова.

Ја сам посматрао моју Нору и смјешкао се слушајући је. Знао сам више но што би просјечан инсан требао или желио знати о дрвету за виолину, али нисам сматрао потребним да то дајем до знања. Играо сам улогу необавијештеног купца, надајући се да ће ми моје тајно познавање материје помоћи да одаберем добар инструмент за Нору.

Кофман је затим из двије различите витрине извадио неколико виолина и пажљиво их спустио на сто.

– Ово су четири виолине које сам вам одабрао да пробате. Ја мислим да вам је најбоље узети новије инструменте, направљене посљедњих стотињак година. Однос цијене и квалитете је неупоредиво бољи него код старијих инструмената. Осим тога, све четири имају лијеп звук и биће више него адекватне њеним потребама и способностима сљедећих десетак година.

Затим је из ормара извадио гудало које је приличило одабраним виолинама, затегнуо струне и додао га Нори. Док је она мазала гудало смолом, он је причврстио држаче за раме и подесио висину подбратка. Радио је то с лакоћом човјека чије је искуство резултат рада с небројеним инструментима који су прошли кроз његове руке. Нора је узела прву од четири виолине, положила образ на подбрадак и држала је тако, без помоћи лијеве руке. Погледала нас је задовољно дајући нам до знања да је Кофман тачно погодио дужину њеног врата и угао под којим ће јој виолина сјести на раме. Почела је свирати скале крећући се од дубоких тонова на дебелим жицама ка вишим тоновима и позицијама на оним тањим. Њени су прсти са сигурношћу

плесали по врату виолине креирајући чисте тонове. Прва виолина коју је пробала произвођила је јасан звук који је одзвањао просторијом. Дубоки тонови су имали снажан, мушки израз, док су виши регистри, горе у петој позицији, чак и с вибратом имали конзистентност којом се није могла похвалити Норина садашња виолина.

– Ово је њемачки инструмент из радионице Франца Киршнека, направљен седамдесет шесте. Дobar однос цијене и квалитета – рекао је Кофман слушајући Нору.

Она је затим почела да свира трећи став Баховог концерта у а-молу, комад којим се тренутно бавила. Музичке фразе, обиљежене бесконачним низом барокних триола, враћале су ме у дане када сам исти комад свирао у музичкој школи у Сарајеву. Једино што је њено умијеће било непоредиво боље од мога у њеном узрасту. Мој Бах је својом монотонијом подсећао на звук предратне сингерице коју је бака Невена користила све до смрти. Њен а-мол је био много духовнији, маснији и дубљи. Било ју је лијепо слушати.

– Хајде сада пробај ову виолину. Ово је нешто старији инструмент, француска виолина направљена у педесетим годинама прошлог стољећа. Друкчији тонски израз.

Узела је у руке виолину чији се лак пресијавао у тамно-црвеним тоновима и гледала је пажљиво са свих страна. Сада, пошто је постала инстантни експерт за дрво од којег се праве инструменти, она нас погледа и климну главом, дајући нам тако до знања да је виолина успјешно прошла њену детаљну инспекцију. Поново је почела са скалама а затим прешла на Моцартов *Eine Kleine Nachtmusik*, комад који је њен камерни оркестар увјежбавао за европску турнеју. Ова виолина је давала мирнији тон који се, попут чаше зрелог француског вина, подједнако добро носио са жустрим пасажима у Моцартовом *Алејру* као и с тихим вибратом у Албинијевом *Агађу*. Било је јасно да јој се ова виолина допада више него она прва коју је пробала.

– Колико често идете у Босну? – упитао ме је слушајући Нору како узбуђено прелази гудалом по жицама.

– Не тако често. Једном годишње.

– Велика ми је жеља да посјетим Босну и видим вашу домовину. Чуо сам да је тамо природа дивна, а како рекох, ваше дрво је одувијек било посебно, можда и најбоље.

– Да, чуо сам то два-три пута од различитих људи. Да ли се оно данас може набавити овдје, у САД-у?

– Посљедњих двадесет година, откако се рат завршио, постало је тешко доћи до јавора из Босне. Сада већином користимо јавор из Орегона и смрчу с Аљаске.

– Да, рат је крив за много тога – одговорих тихо, покушавајући да се концентришем на музику.

Нора је послије неколико минута положила француску виолину на сто и погледала ме задовољно климајући главом. Било је очигледно да јој се ова виолина свидјела више од оне прве коју је пробала.

Кофман је, морам признати, био вјешт трговац. Сваки нови инструмент који је Нора тестирала недвојбено је нудио бољи звук (и вишу цијену), све до оног тренутка када је, потпуно опчињена љепотом доживљаја, престала да се двоуми, сигурна у свој избор.

– Ово је америчка виолина направљена у Сан Франциску педесет шесте. Ја сам имао задовољство да је реновирам протеклих неколико мјесеци. Мислим да смо успјели направити врло интересантан инструмент – рекао је држећи наранџасту виолину у рукама.

Пријатељи и колеге су увијек били спремни да праве вицеце на мој рачун јер сам био вољан платити сулуде своте за флашу доброг вина. По њима, цијене које сам ја прихватао биле су јасан порез на будале, јер се вина, по њиховом, уопште не разликују једно од другог. Вино је или црно или бијело. Црно се пије уз месо, а бијело уз рибу. То је то! Заједанција би трајала све до оног тренутка док им не бих

насуо чашу вина из моје флаше. Застали би на тренутак послије првог гутљаја, погледали ме с осмијехом, обузети блаженством које се тешко да сажети ријечима, и тражили да им налијем опет. Добро вино је добро с разлогом: плодна земља, добро грожђе, сунчан дан, хладна ноћ, довољно влаге, сочно дуре, у миру и тишини, довољно дуго али не предуго, добар чеп... Дакле, све *како њреба!*

Када је Нора одсвирала прве тонове на овој, посљедњој виолини, било је јасно да се ради о инструменту с којим је, као и с добрим винима, све било *како њреба!* Виолина је блијештала на свјетлу у својим раскошним жуто-наранџастим тоновима, прецизно обликована по мјерама кремонских великана. Звук јој је био чист и поетичан, гласан, али не вулгаран. Сви комади које је Нора пробавала на претходним виолинама звучали су моћније и боље на овој трећој. Моцарт је био свечанији, Бах духовнији, а Албини трагичнији. Кофман није скривао осмијехе слушајући је задовољан собом и резултатима свога умијећа. Она је на крају још једном у брзом темпу одсвирала скалу, завршила је бравурозно у петој позицији на Е жици, остављајући десну руку да лебди у ваздуху, високо изнад главе држећи гудало. Нас двојица смо је наградили гласним аплаузом. Било је јасно да смо нашли виолину која јој одговара.

– Тата, ја волим ову виолину!

– Знам, љубави, дивно звучите. Јеси ли се, дакле, одлучила за њу?

– Yes!

Извадио сам из џепа чековну књижицу и написао бројем и словима цифру коју сам био дужан платити, а Нора је већ постављала на *Инстаграм* слике своје нове виолине и одговарала на коментаре и честитке другарица, трудећи се да фотографијом у једном маху јасно покаже и нови инструмент и своје насмијано лице.

Кофман је задовољно брисао жице Норине виолине крпом од филца и отпуштао струне на гудалу, а ја схватих да је на столу остала још једна, она четврта виолина, коју Нора није пробала. Пришао сам јој. Била је друкчија од прве три. Дрво с горње стране није имало равномјерне годове, звучна кутија је била дубља, с много израженијим облинама и неуједначеним тамним тоновима дрвета. Доња даска није изгледала ништа боље: нејасни пламенови јаворовог дрвета при дну и тамне флеке на врату виолине подсјећали су на рендгенски снимак плућног болесника којем је доктор управо саопштио јако лошу вијест.

– Хммм... Ова виолина изгледа друкчије – примијетих.

– Да, прве три су прављене по Страдиваријевим мјерама, а овај модел је копија Гварнеријеве „Il Cannone“ виолине – одговорио је Кофман полажући пажљиво Норину виолину у кофер.

Подигао сам виолину са стола и повукао гудалом преко жица. Имала је снажан, режећи тон. Чинило ми се да звук долази из неког дубоког, далеког кањона, као вапаји несретника који траже излаз. Ни сам не знајући зашто, почео сам свирати тиху циганску мелодију која ми је прва пала на памет и дошла у прсте. Иако сам посљедњих тридесет година ријетко узимао гудало у руке, свирао сам заворених очију, а мелодија је испуњавала простор звуком пуним драме и осјећања. Кофман је застао, погнуо главу и зачуђено ме посматрао преко својих округлих наочара.

– Нисам знао да и ви свирате!

Наставио сам свирати још неколико тренутака прије него што је мелодија ишчезла из моје главе. Отворио сам очи.

– Шта је то што сте свирали? Да ли је то традиционална музика из Босне?

– Не, мислим да је ово нека стара румунска пјесма – одговорих још увијек држећи виолину у рукама.

– Ха, чудна коинциденција. Наиме, ово је румунска виолина.

– Румунска виолина? Заиста?

– Да, ја сам је добио прије неколико година. Као што сте и сами могли примјетити, њена естетска вриједност је дискутабилна, али, ако мене питате, она има веома осебујан звук.

Ставио сам наочаре, окренуо виолину ка свјетлу лампе и загледао се у њену унутрашњост. На папирној етикети прилијепљеној на доњој дасци руком је, у плавој тинти, било написано име мајстора, чији се рукопис није дао прочитати. Испод имена, одштампано у два реда црним словима, писало је:

Новембар 1992. Брашов, Румунија

Моје срце наједном је почело да лупа јаче, док ми је тијелом навирала плима успомена. Поново сам прочитао етикету, па онда раширених очију и с отвореним устима погледао Кофмана.

– Боже мој, ово је заиста невјероватно!

– Оппростите, шта је невјероватно? Не разумијем... – одвратио је он чешкајући се збуњено по бради.

– Новембар 1992, Брашов! Наиме, ја сам...

Прије него што сам завршио реченицу, зазвонио ми је телефон.

Изабела.

– Саша, хтјела сам само да ти напоменем да Нора има час математике вечерас. Инструктор стиже у 18.30. Морамо кренути одмах ако желиш да стигнемо кући на вријеме – командовала је.

– Ах да, потпуно сам на то заборавио! Ми смо готови овдје. Чекај нас испред зграде – одговорих.

Нора је држала у руци кофер с виолином, спремна да кренемо.

– Нажалост, ми морамо кренути, чекају нас обавезе. Велика вам хвала на помоћи и надам се да ћемо сљедећи пут имати више времена.

– Свакако, господине Савићу. Хвала још једном. Кћерки сте купили диван инструмент. Ако вам икада затреба нешто у вези с виолином, молим вас јавите се – одговорио је он љубазно.

Прије изласка још једном бацих поглед на четврту виолину. Тијело ми је обузела чудна студен, као ономад у магли карпатских шума.

II

У Чешку сам стигао десетог априла. Био сам један од првих који се домогао Прага на самом почетку рата. Из Босне сам изашао три дана прије почетка пакла, не слутећи ништа. План је био да проведем неколико дана с пријатељима у Словенији на отварању риболовне сезоне. Трећи дан, док сам вадио чизме из гепека, преко радија сам сазнао да бомбе падају на Босну и моје Сарајево. У паници, из Словеније сам преко Мађарске дошао у Београд. Имао сам тамо родбину, која није показала ама баш никакво интересовање да ме збрине. Осим тога, војна полиција је већ хапсила Босанце по Београду и слала их назад да се боре. Послије пет дана у главном граду бивше ми отаџбине, некако сам успио ускочити у посљедњи воз у којем нико није тражио дозволу за излазак из земље и отпутовао у Праг. Знао сам неке људе који су студирали тамо. Истини за вољу, нисам имао гдје друго.

Свитала је зора кад сам с навоштеном јакном на себи, три пара гаћа, два штапа за пецање стигао у Праг и ступио у избјегличку неизвјесност. У Прагу је тих дана већ живјело неколико стотина Југославаца, како су нас Чеси звали.

Пет-шест Словенаца, који су представљали фирме за производњу фрижидера и веш-машина. Десетак Хрвата, који су ходали око са шалом око врата занесени Кафком и гледали на остатак свијета с пристојног одстојања. Потом Србијанци, већином београдски шминкери обучени у талијанску робу, који су данима препричавали своје доживљаје с путовања по европским метрополама.

Црногорска енклава је била јака. Црногорци су дошли осамдесетих да би шатро студирали филм и продукцију на Прашкој академији. Већина њих би се убрзо посветила бизнису за који факултетска диплома није била ни услов ни потреба: снабдијевање чешких бутика краденом робом из сусједних, капиталистичких земаља. Сви су зарад тога имали некакве фиктивне фирме, с лажним фактурама и печатима. Када је све ово почело, они су нам за сто марака издавали потврде да за њих радимо, па смо тако добијали од Чеха визе за боравак. Албанци с Косова углавном су се мотали по подземљу, али и владали њим. О њиховим рабама се често писало у новинама, али се они нису дружили с нама. Македонаца није било у Прагу.

Највише је било нас Босанаца. Већином клинци којима није било ни пуних двадесет година, неспремни за живот у туђини, ми смо покушавали стати на ноге док је рат дјесио у Босни. Продавали смо сувенире и остале безвриједне будалаштине на прашким улицама или радили физичке послове. Живот нам је био сведен на ниво болног ишчекивања у нади да ће нам неко помоћи, нахранити нас или насмијати. Али свакодневица је била друкчија: пуна нереалних снова, разочарења и лоших вијести из домовине које су свакодневно стизале.

Током првих мјесеци у избјеглиштву успијевао сам наћи начина да зарадим тек толико да бих преживио. Кречи сам станове, чувао израелску продавницу јефтине моде, продавао играчке дјечи страних туриста на степеницама ка

Прашком дворцу, увијек спреман да дјежим од полицајаца који су контролисали ваљаност често фалсификованих дозвола за уличну продају сувенира.

Крајем августа сам продавао кошуље на пијаци у Прагу за Вијетнамку чије је име било Ха. Дневна зарада је била довољна да понекад нешто поједем и платим ренту за собу коју је Арне, норвешки студент фотографије, користио као тамну комору за развијање целулоидних филмова у студентском дому Кајетанка. У овој соби никада није свитало јер су прозори били покривени црним фолијама. Имао сам једну кошуљу коју ми је послала сестра прије три године из Лондона и још старију јакну с рупом на лијевом рукаву. Прашко љето се повлачило пред вјетром и кишом, а мени се ледила крв у жилама при помисли на сједећих шест мјесеци које ћу провести радећи на пијаци, шибан временским и животним непогодама.

Крај сваког мјесеца за нас је бивао пословна трагедија. Првих дана у мјесецу могло се нешто и зарадити, али како би се мјесец приближавао крају, Чеси би се повлачили у своја сива прашка предграђа, без воље и пара да себи или другоме нешто купе. Не прије сједеће плате.

Био је петак. Полако сам почео паковати кошуље назад у кутије, спремајући се да завршим још један неуспјешан дан на пијаци и одем кући исцрпљен од стајања за штандом. Нисам ништа продао. Прашка шема била је једноставна: *Продаш = Једеш. Не продаш = Гледаш грује како једу.*

Мојој тезги пришао је човјек широког лица и необријаног осмијеха. У смеђој кожној јакни, са шапком на глави, добро ухрањен, гледао ме је смијешећи се.

– Па јеси ли то ти, рођаче? – рече он, представљајући се у исто вријеме. – Ја сам Бобан, ти се мене не сјећаш, био си мали. Рекоше ми наши из Босне да мој рођак из Сарајева живи у Прагу, па велим сам себи да га потражим! Твој отац и моја мајка су из исте фамилије, рођаци.

– Ееееј, здраво, Бобане – одговорих глумећи срдачност.

Кроз маглу сам се присјећао да ми је овога човјека тата некад спомињао, али се лика ни у ком случају нисам могао сјетити. Распитивао сам се за ближу и даљу родбину, цупкајући на вјетру.

– Имаш ли времена за кафу?

– Наравно – рекох.

Потрпао сам кутије с робом испод тезге, набио катанак и кренуо с Бобаном ка оближњој кафани у којој су се на крају сваког дана окупљали Босанци.

Сједили смо поред прозора, причали и пушили. Брацо, власник кафане, донио нам је кафу и баклаве. Бобан је био један од оних људи који су имали потребу да увијек и свима испричају своју причу, а она је била слична или иста као и многе приче босанских избјеглица у Прагу.

Живио је удобним животом у малом мјесту поред Дрине. Имао је велику кућу и кафану, доста пријатеља, био поштован од комшија и њихове дјеце. Онда је дошао рат и све се преврнуло наглавачке. Усред ноћи морао је напустити своју кућу, свој град и своју прошлост, да би спасио живу главу. Успио је потрпати у кола само оно најосновније. И сад је ту, у Прагу. Усред Европе, ни на Западу ни на Истоку. Као и сви ми.

Почели смо се виђати у тој кафани скоро свакога дана. Бобан је требао некога ко ће га слушати, а ја сам требао некога ко ће ми купити кафу или чај у данима када ништа не продам. Бобан је убрзо постао популаран међу босанским избјеглицама. Широког осмијеха и пуног новчаника окупљао би око себе земљаке и чашћавао нас кафом и пивом. Мада су његови ставови и начин изражавања често одисали необавијештеношћу провинцијалног газде, сви смо то прихватили као малу цијену која се морала платити да пијемо и једемо на његов рачун.

Он би се шепурио показујући нове одјевне предмете који су били украшени маркицама чувених свјетских брендова.

– Ево сам се мало поновио данас. Шта мислиш, рођаче, уједа ли овај крокодил? – говорио би уз осмијех.

Нико од нас није имао пара за крпице, а самим тим ни приступа црногорској енклави која је продавала крадену робу и мијењала девизе. Нико осим Бобана. Он се с њима срдечно поздрављао, ишао на ручкове и вечере, а потом се враћао жени и дјечи с још једним паром патика и свиленом марамом за супругу.

Морам признати да ме један дио његове приче веома интересовао. Данима ми је, нашироко и надугачко, причао о босанском јавору, најбољем дрвету на свијету за виолине. Своје прве паре је направио радећи за Талијана који је долазио у Босну да тражи јаворово дрво за градњу гудачких инструмената. Од њега је Бобан покупио прва знања о томе. Послије неколико година тумарања по шумама, научио је како да препозна добро стабло, како да га изреже у даску од које ће мајстор градити инструменте, како и коме да га прода. Јавор ребраш, како га називају, врло је риједак. Међу стотинама стабала биће једно или два која ваљају за израду концертних виолина.

Како сам и сâм свирао виолину и волио ходати по шуми, имао је у мени вјерног слушаоца. Осим тога, цијела та ствар с дрветом била је помало тајанствена.

Посебан шмек приче давала је чињеница да је једна од ријетких ствари по којима је Босна призната и чувена у свијету, поред Гаврила, Вучка и Андрића, била непознаница за скоро све њене становнике, укључујући и мене.

У своме прашком стану Бобан је имао двадесет-тридесет комада тог дрвета и од његове продаје је живио и издржавао породицу. Успио је наврат-нанос натрпати у гепек те јаворове даске оне ноћи кад је побјегао из Босне, возећи све до Прага.

– Е, види ову даску, рођаче, како она теби изгледа? – питао ме једном док смо јели бурек у његовом стану.

– Немам појма, изгледа као и свака друга. Даска ко даска, зашто?

– Е, мој брајко, појма ти немаш. Ово ти је прави босански јавор, ребраш! Нема бољег материјала за виолине на свијету. Све најбоље виолине су се одувijek правиле од овог дрвета – подучавао ме је поново Бобан.

– Ма, Бобане, не претјеруј. Онолика Канада, на застави јој јаворов лист, па да они немају бољи јавор?

– Немој бити будала, кад ти кажем, нема га оваквог нигдје. Каква Канада, јебала те Канада. Онај је Талијан долазио у Босну прије него што се знало за Канаду – говорио је преко залогаша.

– Који Талијан?

– Ма онај, болан, што је правио најбоље виолине у то доба. Како се оно он зваше?

– Страдивари?

– Није тај, онај други. Онај са Г.

– Гварнери?

– Е тај! Он је долазио, то се зна.

– А како се, богати, то зна? Јеси ли то можда сазнао из Ослобођења?

– Е па види сарајевског мангупа, чуј у Ослобођењу! Један Расим из Зворника, радио прије рата као наставник музичког у основној школи, старији човјек, потанко ми је о томе причао. Сједио код мене у кафићу, попио двије па вако прича:

Бобане, њрије скоро ѡрисѡ ѡдина у Босну је више ѡуѡа долазио млађи Талијан, сѡасиѡ, лијей човјек. Прво у Хан-Пијесак, заѡим у Коњиц, ѡа ѡѡѡ њѡдје ѡре изнад Вишеграда. Чак неки кажу да је и ѡо Коњух-ѡланѡни ѡумарао, али се ѡо ѡешко да ѡѡѡврдиѡи. Осѡајао би ѡо неколико мјесеци. Сѡавао је и јео ѡо ханѡвѡма, а дане ѡроводио луѡајућѡи ѡо шумама с ножем и сѡкириѡом. Прича

се да је њутовао изражећи дрво чију је вриједност само он знао и цијенио. Обучен њо млејачким кројевима, с кайом од чохе и високим чизмама на нојама, оглазио би назад до Италије с коњским колима њуним свјеже исјеченој дрвета и с осмијехом на лицу. Бејови и аје су ја с чуђењем исјраћали на далеки њућ, њушећи чидуке. Е хај ти сад знај, Бобане, истини за вољу, нема ни слике ни записа који би доказали вјеродостојност ове њриче. Али ејо, њрича се. Њејово је име било Гварнери, а звали су ја Дел Гесу.

– Знаш ли ти, рођаче, шта значи Дел Гесу?

– Не знам.

– Дел Гесу је на талијанском Исус! Исус, бог те не јебо, долазио у Босну да сјече јавор!

– И ти тој причи вјерујеш? Зар ти човјек није рекао да нигдје нема ни слике ни записа?

– А ко би будалу са сикирицом сликао у то вријеме и чиме? Ко би о њему писао? Болан, рођаче, и дан-данас је пола Босне неписмено, а замисли тек прије триста година. То је било прије него што се Вук родио, тад није било ни оловке а камоли писања! Па је л’?

– Па јест...

С времена на вријеме бих му помагао као преводилац када је продавао дрво прашким градитељима музичких инструмената. Први пут смо отишли код Отакара Шпидлена, чувеног власника атељеа за израду виолина из Прага. Његова радионица за мене је била ризница музичких чудеса: по зидовима извјешени инструменти у различитим стадијима настајања, на столу комади дрвета и алати за резбарење, калупи за савијање дрвета, десетине бочица с бојама и лаковима, велики сеф с готовим инструментима. Пан Шпидлен ми је чак дозволио да повучем гудалом неколико пута по жицама његове виоле.

Бобан се само смјешкао јер је осмијех био једини начин којим је могао комуницирати с Чесима.

– Покажите ми дрво које имате – обратио нам се Шпидлен.

Превео сам то Бобану а он је из торбе извадио три јаворове даске од 60 цм дужине и 35 цм ширине. За све нас који немамо појма о посебности босанског јавора ова три комада би изгледала као обично неофарбано дрво, шкарт од материјала за поправак клупе у пивници наспрам Кајетанке. Ствар невелике вриједности. Стари мајстор је узео у руке дрво из Бобанове торбе и почео га загледати. Потом је њежно прелазио прстима по његовој површини која се пресијавала под свјетлом радне лампе или куцкао по њему малим чекићем.

– Колико тражите за ова три комада? – запитао је Шпидлен на чешком.

– Бобане, стари пита колика је цијена за ова три комада?

– Реци му осамсто марака.

Ја сам застао збуњен и дуљио у Бобана као у неку незобиљну будалу. Осамсто марака за три даске? Је ли он полудио?

– Бобане, де не заједаји, колико?

– Осамсто марака.

– Ма не могу да му тражим осамсто марака за три даске...

Бобан је бацио кратак поглед на Чеха који је био удубљен у миловање босанског дрвета.

– Имаш право, не може осамсто марака. Реци хиљаду – рекао је тихо.

– Ма ти си полудио, мајке ми!

– Кажи му да је дрво хиљада. Не дој се, хајде кажи!

Са страхом и nelaгодом сам превео Бобанову цијену. Чех није реаговао на оно што сам му рекао већ је једнако проучавао оне три даске. Потом је устао и без ријечи отишао у другу собу.

– Ово ће да буде добра бламажа – примијетих.

– Ништа се ти не дој, рођаче!

Послије неколико тренутака Шпидлен се вратио. У руци је држао плаву коверту с новцем. Хиљаду марака. Десет новчаница с ликом прелијепе Кларе Шуман!

– Колико још комада имате на продају? – запитало је сретни градитељ виолина.

– Кажи му да ћу га назвати кад будем имао нову робу – рече Бобан док се руковао са Шпидленом.

Поздравили смо се и изашли на улицу. Бобан се смјешкао.

– Ево ти за кафу и немој о овоме около причати – рекао је трпајући ми једну Клару у џеп.

Како су дани пролазили, ја сам проводио све мање времена радећи на пијаци. С Бобаном сам убијао сате испијајући кафу и понеко пиво у задимљеним кафанама, слушајући о разлици између птичјег и ребрастог јавора. Причајући о дрвету, заборављали бисмо на рат у Босни и сивило надлазеће јесени. Након сваке нове продаје драгоценог дрвета, Бобан је ишао у посјету Црногорцима да обнови гардеробу и да глуми великог газду. Једном ме је повео са собом у кућу код средовјечног Црногорца кога су сви звали Владика. Он је у Прагу словио за главног организатора „модног бизниса“. Пошто је имао воду у кољенима, Владика више није крао по Њемачкој. Тешко се бјежи од полиције с том бољком. Он је контролисао средину терена: откупљивао је крадену робу од криминалаца и препродавао је с фалсификованим фактурама власницима чешких бутика. Био је ожењен Јитком Лазаровом, Чехињом чија је комунистичка породица годинама држала важне позиције у влади. Од Другог свјетског рата наовамо, презиме Лазар је било константа у разним министарствима. Можда је то био разлог што Владика никада није имао озбиљне проблеме с властима у Прагу.

Он је био чудна комбинација криминалца, националисте и комунисте. Са заносом је полемисао о томе како

су Вељко Влаховић и Пеко Дапчевић били већи интелектуалци и хероји од Кардеља и Тита, док би муштеријама показивао дезене украдених женских костима од бурет свиле и џемперчиће од ангоре.

Оно због чега је Владика био надалеко познат био је ђакузи на тераси његове куће. Његов пунац је као млад министар трговине почетком педесетих година успио сачувати бронзано ухо са Стаљинове бисте на Летној, након што је била минирана послије великанове смрти. Када се бронзани Стаљин срушио, Станислав је покупио његово ухо, које је још увијек било у једном комаду, и камионом га транспортовао у двориште породичне куће. Бронзано ухо величине спортске шкоде је, обрасло маховином, десетљећима лежало негдје иза куће, све док једнога дана Владика није одлучио да реновира своју кућу на Храдчанима, направи ђакузи и тако сачува за нове генерације сјећање на великог вођу. Двојица варилаца и један водоинсталатер дизајнирали су ђакузи чија је основа била бронзано ухо. Вакузи је потом постављен на терасу куће с које су се видјели Влтава и центар града. Причало се да би Владика позивао муштерије да се опусте у пјенушавај води и попију пиво с њим у Стаљиновом уху, ако би ови потрошили макар три хиљаде марака за крадену робу. Бобан је био један од ријетких који су искусили благодати водене масаже у вођином уху. Посјета Владичиној резиденцији била је мој врхунац те године у Прагу.

III

Послије неколико успјешних посјета атељеу господина Шпидлена, Бобанове залихе дрвета биле су при крају. Школа и обданиште за дјецу, станарина, храна и кафана код Браце, све је то коштало. Бобан се испрва надао да ће успјети да извуче нешто од залиха дрвета које су остале у Босни, али се та нада расплинула када му је Мико звани Бофиц, момак који је недавно стигао у Праг из Братунца, рекао да се нека избјегличка породица уселила у његову кућу и раздијелила јавор комшијама за огрјев.

– Арканови Тигрови су за Видовдан окретали прасад на ражњу у твојој авлији. Било их је педесет. Четири ражња! – рекао му је Мико.

– Четири? На мом јавору пекли?

– Јесу, богами.

– Е нека су, дабогда им задње било – љутило је узвратио Бобан.

Неизвјесност је сада куцала и на његова врата. Осјећај с којим се већина нас свакога дана и будила и ишла на спавање.

Тмурно октобарско небо је као оловни тег сједило на нашим раменима. Пили смо пиво у јефтиној прашкој

биртији. Бобан је гледао кишу кроз прозор па замишљено рече:

– Рођаче, ја знам да доброг јавора има и у Румунији, на Карпатима. Продавао сам дрво једном Шваби који је правио виолине. Оне најбоље правио је од мога дрвета. Босанског. А све остале инструменте од румунског. Не може се румунско дрво мјерити с нашим, али кад нема бијелог хљеба, рођаче, добра је и кукуруза – рече Бобан с осмијехом.

– Не разумијем шта ми покушаваш рећи. Ти мислиш да би тек тако могао отићи у туђу земљу и наћи дрво које се ријетко да наћи и у нашим шумама? – упитах радознано.

– То су сличне планине као код нас у Босни. А што се тиче јавора ребраша, ошацујем га на километар, рођаче. Бобан ти је ко пас птичар... Ако је неко стабло право, Бобан га одмах намирише! Знаш ли иког у Румунији? – упитао је, гледајући ме испод ока.

О Румунији сам мало знао. Готово ништа. Чуо сам да Румуни добро свирају фруле и виолине, да им је Југославија била Запад и да су мало прије нашег рата јавно погубили диктатора Чаушескуа. И ту се моје познавање њихове културне и геополитичке свакодневице завршавало. Кад ми је било девет година, мој је отац отпутовао у Румунију на службени пут. На одласку је обећао да ће ми из Румуније донијети кожную фудбалску лопту ако добијем петицу из математике. Ја сам петицу добио а он ми је „из Румуније“ донио сиву гумену лопту на којој је писало *Београд Сјорџи*. Мом разочарењу није било краја, те сам се од тог тренутка престао занимати за Румунију.

Али живећи у студентском дому протеклих седам мјесеци, упознао сам људе из разних земаља. Већином студенти из Источног блока. Живјели су у Кајетанци годинама, припремајући докторате и тврдоглаво одбијајући да се врате у стварне животе у земљама из којих су дошли. Један од

њих био је и Дориан Драганеску, студент из Темишвара који је помало говорио српски и волио играти стони тенис. Обећао сам Бобану да ћу попричати с њим. Исто вече срео сам га у те-ве сали студентског дома и објаснио му о чему се ради.

– Мој рођак који живи у Турну Северину ће вам помоћи. Говори српски језик и зна људе – рече Дориан.

Занесени мишљу о откривању огромних количина драгоценог дрвета у земљи у којој га мало ко тражи, Бобан и ја се дадосмо на планирање пута на Карпате. Послије десет дана зурења у мапу Румуније и Балкана, рекосмо себи да смо спремни за пут. Бобан се плашио и саме помисли на авион, тако да смо изабрали аутобус као главно превозно средство. Ја сам на станицу дошао ноћним трамвајем, а он аутом. Извадио је торбу из гепека и поздравио се с возачем. Учинило ми се да је за воланом астре био Владика.

– Здраво, Бобане. Крећемо?

– Јашга.

– Је ли те оно, богати, Владика добацио на станицу?

– Ма јок, какав Владика... – одговорио је кратко и брзим кораком кренуо према перонима.

Из Прага смо око поноћи кренули ка Београду, преко Словачке и Мађарске.

– Ево ти овај папир. Стави у пасош да имаш.

– Шта је ово?

– Ма кобајаги путни налог од фирме из Прага, ако нас ко буде зајебаво на граници. Има све: адреса, лого, печат...

Међународни путни налог фирме *Tradex S.R.O.* изгледао је доста пристојно, ако изузмемо штампарске грешке, видљиве у свакој реченици. Ставио сам коверту заједно с пасошем у торбу.

Путем нас је пратила јесења киша. Читао сам Храбалов роман *Служио сам енглеској краљи*, јео земичке са сиром и с времена на вријеме куњао. Бобан је преспавао цијелу